

Гальків Л. І.,

д.е.н., проф. кафедри фінансів і кредиту, Львівська комерційна академія, м. Львів

Крамченко Р. А.,

к.е.н., доц. кафедри фінансів і кредиту, Львівська комерційна академія, м. Львів

ДО ПИТАННЯ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ

Анотація. Статтю присвячено теоретичним основам управління безпекою соціальних систем. Зокрема, узагальнено наукові підходи розуміння соціуму в межах теорії соціальних систем. Систематизовано погляди вітчизняних та закордонних науковців на сутність соціальних систем і на їх трактування. Виділено визначальні риси соціальних систем. Розкрито особливості соціальних систем як суб'єктів економічних відносин. Структуровано соціальні системи за типологією економічних агентів. Охарактеризовано процес становлення безпекології як наукової дисципліни. Проаналізовано підходи до виокремлення об'єктів та структури економічної безпеки. Розкрито зміст економічної безпеки соціальних систем крізь призму семи підходів: системного, ієрархічного, процесного, ресурсного, стратегічного, ринкового, безпекологічного. Виділено ієрархічні рівні управління безпекою соціальних систем: субмікрорівень, мікрорівень, мезорівень, макрорівень, мегарівень.

Ключові слова: соціальна система, управління, безпека, безпекологія, економічна безпека.

Halkiv L. I.,

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Finances and Credit, Lviv Academy of Commerce, Lviv

Kramchenko R. A.,

Ph.D., Associate Professor, Associate professor of the Department of Finances and Credit, Lviv Academy of Commerce, Lviv

TO THE ISSUE OF MANAGEMENT OF ECONOMIC SECURITY OF SOCIAL SYSTEMS

Abstract. The article is devoted to the theoretical principles of the security management of social systems. In particular, the scientific approaches to the understanding of society in the framework of the social system theory are generalized. The views of the domestic and foreign scholars on the nature of social systems and their interpretation are systemized. The determinant features of social systems are highlighted. The features of social systems as entities of economic relations are revealed. Social systems by typology of economic agents are structured. The process of establishing a security science as a scientific discipline is characterized. The approaches to distinguishing the objects and structure of economic security are characterized. The content of social economic security of social systems through the prism of seven approaches, namely: systemic, hierarchical, process, resource, strategic, market, secure is revealed. The hierarchical levels of security management of social systems, namely: sub-micro-level, micro-level, meso-level, macro-level, mega-level are highlighted.

Keywords: social system, management, security, security science, economic security.

Постановка проблеми. XXI століття ознаменувалося великою кількістю наукових праць вітчизняних авторів, що присвячені полівекторним аспектам вивчення феномену безпеки, їх стрімка висхідна динаміка свідчить про те, що, незважаючи на відносну “молодість” даної предметної області дослідження, відбувається становлення нової науки – безпекології. Вища школа відгукнулася на цей процес виокремленням галузей знань 1701 “Інформаційна безпека” і 1702 “Цивільна безпека”, а також підготовкою магістрів за низкою спеціальностей:

8.04010603 “Екологічна безпека”; 8.05170201 “Технологічна експертиза та безпека харчової продукції”; 8.05030105 “Безпека гірничого виробництва”; 8.11010102 “Якість та безпека продукції тваринництва”; 8.03051004 “Управління безпечністю та якістю товарів”; 8.15010004 “Державне управління у сфері національної безпеки”; 8.18010026 “Охоронна діяльність та безпека”, 8.18010014 “Управління фінансово-економічною безпекою” та ін. У переліку безпекознавчих навчальних дисциплін чільне місце посідає “Теорія управління безпекою

соціальних систем”. Проте ця дисципліна, у силу відсутності її аналогів на вітчизняному освітньому полі, вважається експериментальною й перебуває в процесі становлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз програмних матеріалів з дисципліни “Теорія управління безпекою соціальних систем” виявив значну варіацію їх змістовного наповнення, а відтак, і певні розбіжності в її понятійно-категорійному апараті. Передусім йдеться про демаркацію соціальних систем, зміст їх безпекозабезпечення та економічної безпеки.

За останніх п’ять років у дослідження тематики “соціальності” певний внесок зробили вітчизняні науковці, зокрема В. Бех, О. Ведров, В. Воловик, О. Каховська, А. Фурман та ін. Із цих праць соціальний світ постає як результат творіння й відтворення людьми у процесі їх взаємодії; як передавач/отримувач інформації; як пульсуюча субстанція, що піддається впливу різного роду небезпек. Попри вагомий доробок названих вчених, існує об’єктивна необхідність ідентифікації економічної безпеки соціальних систем, що потребує вдосконалення теоретико-методологічних засад і прикладних аспектів її дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення наукових розвідок у царині теорії соціальних систем, науки про безпеку, економічної безпеки та обґрунтування сутності економічної безпеки соціальної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Часові рамки зародження галузі науки “Теорія соціальних систем” датують серединою минулого століття, пов’язуючи її з іменами Т. Парсонса та Н. Лумана. За Парсонсом соціум складається з підсистем, в еволюції яких визначальними є дії і які відповідають імперативам адаптування, досягнення цілі, інтеграції, латентності. За Луманом соціальна система на протигагу психологічній, яка оперує свідомістю, визначається процесами комунікацій – “... складається з власних операцій, відтворює комунікації з комунікацій” [1, с. 31]. Її маркери: самореферентність (здатність займатися самоспогляданням та самоописуванням [2, с. 38]); контингентність (здатність бути іншим), аутопойєсис (здатність самовідтворення). В. Вернадський, П. де Шарден, Е. Леруа джерелом розвитку соціальних утворень вважали біот живої природи. Санкт-петербурзькі дослідники В. Келасьєв [3] та М. Сетров [4] спонукальну роль у соціальному світі відводять цінностям, меті, запланованому результату людини.

Відмінність поглядів на природу інтеграції соціальних утворень породжує різне розуміння соціальних систем. П. Сорокін [5] у якості їх прикладу наводить пташину зграю і бджолиний рій. Існують трактування соціальної системи крізь призму, по-перше, соціальних інститутів і організацій, соціальних груп та спільнот, суспільства певної країни або соціуму в планетарному масштабі [6, с. 220]; по-друге, впорядкованих відносин між ак-

торами і колективами, організованими як постійні соціальні практики [7, с. 99], по-третє, сукупність носіїв і провайдерів певних знань, уявлень про соціальну реальність (пластичне структуроване утворення, життєдіяльність якого детермінується когнітивною системою базових правил, – керуючись ними суб’єкти конструюють соціальну реальність [6, с. 223]).

Соціальні системи у силу своєї рефлексивної чи запрограмованої цілеспрямованості (телеологічності) є складноорганізованими. Вони характеризуються іманентністю системоутворювальних зв’язків між навколишнім середовищем та між ієрархізованими внутрішніми елементами з відповідними їм формами передачі інформації, а також механізмів самоорганізованості, саморегуляції, цілераціонального управління. На рівні соціальних систем спрацьовують й інші особливості теорії систем: 1) диференція від зовнішнього середовища; 2) спроможність адаптування до мінливих умов; 3) здатність як інтегрувати, поглинати, так і відторгати сторонні інститути (процеси); 4) можливість за умов докорінної трансформації системи відродження певних тенденцій на новому рівні зі зміненими пріоритетами; 5) функціонування за принципом холізму, згідно з яким цілісність якісно відмінна від сукупності її складових; 6) емерджентність – наявність інтегративних властивостей; 7) полікритеріальність оцінки вислідів функціонування системи; 8) наявність збудників, функцію яких виконують конкуруючі складові системи та конфліктні ситуації.

Соціальні системи як суб’єкти економічних відносин у найбільш узагальненій формі можна структурувати за рівнями типології економічних агентів (рис. 1). На кожному з цих рівнів соціальна система попри збереження деякої самодостатності й функціональної самостійності перманентно еволюціонує шляхом зміни стану порядку. Мінливість соціальної системи, окрім позитивної ролі, може виконувати функцію дестабілізації: надто високі темпи зміни нерідко провокують критичне наростання ентропії, котре загрожує її існуванню та розвитку. Природні канали еволюції соціальних систем формуються обмежувачами свободи індивідів (табу; догми; правила моралі; правові норми; кодекси).

Важливість захисту соціальних утворень від загроз усвідомлюється людиною іманентно: «...історія людини є історією забезпечення її безпеки» [9, с. 82]. Про інстинктивне активування потреби збереження людського життя говорили ще древні китайські мудреці, давньогрецькі філософи (Платон, Арістотель, Сократ). В усі часи цю потребу розглядають невіддільно від її антиподу: “Лише у дихотомії «безпека-небезпека» можна встановити онтологічні витоки безпеки та сформулювати гносеологічні засади безпекозабезпечувальної діяльності” [9, с. 28]. Концептуально виокремлюють безпеку, з одного боку, як відсутність небезпеки, а, з іншого, – як захищеність від останньої. У першому випадку процес забезпечення безпеки полягає у реагуванні об’єкта на небезпеку, в іншому – у запобіганні її виникненню та нейтралізації загроз.

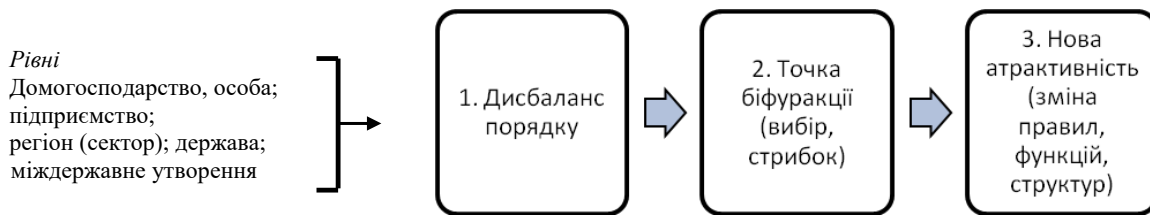

Рис. 1. Соціальні системи як економічні агенти та стадії їх переходу до зміненого стану порядку
(складено за [6])

Існує думка, що слово “безпека” (від лат. *securitas*) вживалося у значеннях “відсутність турботи (піклування) про душу”. За правління Нерона карбування цього слова на монетах символізувало політичну стабільність. Із завершенням періоду античності поняття *securus* трансформувалося і стало асоціюватися з такими визначеннями, як “безпечний”, “захищений”, “надійний”. Безпеку, що сприймалася насамперед як об’єктивна відсутність небезпеки, стали розуміти ще й суб’єктивно – як результат цілеспрямованих зусиль, що забезпечують надійність середовища, діяльності, процесів, інститутів тощо [8, с. 83].

Започаткування науки “Секюритологія” датують 1989 роком і пов’язують цей процес із викликами, що сформувалися після трансформації суспільно-політичного ладу в Європі, закріпивши реноме піонера цієї наукової течії за В. Ярочкіним. Пізніше вона розвивалася у різних напрямках, була створена Європейська асоціація для безпеки. У спільній праці президента цієї асоціації Л. Коженевські і професора Харківської національної академії міського господарства Я. Серікова [10] йдеться про те, що в країнах ЄС, США та Канаді секюритологія більшою мірою зосереджується на психологічних і соціологічних аспектах життя людини, натомість у країнах СНД безпека життєдіяльності, виходячи з постулатів В. Вернадського, – на її захищеності від небезпек навколишнього середовища.

На початку ХХІ століття вітчизняна наукова мова збагатилася терміном “безпекознавство”, під яким розуміли напрям, що досліджував безпечне існування антропо-соціо-культурного організму на

засадах ідеології безпекотворення. На фоні слабкої синтагматичності визначення безпекознавства і з накопиченням знань цей науковий напрям перетворюється в науку “безпекологію”. На більш логічному вживанні такого терміна наполягає В. Рач: “Ця лінгвістична конструкція є історично сприйнятною (наприклад, ризикологія- та інші -логії). Тоді безпекологію, за аналогією, можна визначити як науку про безпеку, яка вивчає її сутність, причини, форми прояву і роль людей” [11, с. 155].

Аналіз наукової літератури та профільних дисертацій показав відсутність єдиної думки з приводу означення як економічної безпеки, так і окреслення кола її об’єктів. Нерідко в одних і тих же контекстах одночасно використовуються пояснення до різновидів “економічна безпека” як із використанням конкретного об’єкта, так і без конкретизації [9, с. 29]. Упродовж 2013-2014 рр. вітчизняні науковці в якості об’єкта економічної безпеки найчастіше обирали підприємство, державу, підприємництво, регіон (табл. 1).

Ми схилиємося до думки О. Власюка [12, с. 45], який економічну безпеку соціальних систем розглядає на різних рівнях: від особи до світового господарства й трактує її як поліструктурну науку про «життєздатність». Виходячи з цього твердження, на рис. 2 нами візуалізовано ієрархічну структуру об’єктів системи економічної безпеки соціальних систем у розрізі п’яти рівнів: субмікро-, мікро-, мезо-, макро- і мегарівня.

Економічну безпеку соціальної системи можна ідентифікувати і з позиції статистики (“стан використання економічних ресурсів, за якого поточні та/або

Таблиця 1

Топ-4 об’єкти економічної безпеки за даними електронного каталогу наукової періодики України протягом 2013-2014 рр.

Об’єкт	Кількість статей	Примітка
Підприємство	23	у т. ч. підприємств окремих видів економічної діяльності: переробна промисловість (1); освіта (1); транспорт (2); торгівля (1), сільське господарство (1), фінанси (1), екстериторіальна діяльність (1)
Національна економіка	16	окрім того, на рівні України – інфраструктури транспорту (2); банківського сектору (1); сільських територій (1); сільського господарства; житлового фонду (1); страхового ринку (1); паливно-енергетичної галузі (1); зовнішньої торгівлі (1)
Підприємництво	7	окрім того, за окремими видами підприємництва: електронний бізнес (1)
Регіон	6	—

потенційні збитки виявляються нижчими за встановлені суб'єктом цієї безпеки порогові значення” [13]), і з позицій динаміки – вектор, що забезпечує соціальній системі гармонійно-життєдайний розвиток, ефективне використання шансів, усунення активних і пасивних загроз.

У фокусі відносин економічна безпека розглядається як така її система, що забезпечує оптимальне використання економічного потенціалу соціальної системи навіть за несприятливих умов. Також в основу дефініції економічної безпеки покладають збалансованість і стійкість економічних параметрів соціальної системи при негативному впливі чинників ендо- та екзогенного характеру. Окрім того, її означають як особливий інструмент впливу на суспільні процеси, котрий гарантує добробут їх учасникам у непередбачуваних умовах.

Рис. 2. Ієрархічні рівні економічної безпеки соціальних систем

З огляду на індикатори економічної безпеки Т. Сак [14] трактує цю категорію як забезпечення в довготривалій перспективі економічної незалежності, економічної стабільності, економічного розвитку. Тут доречно враховувати і конкурентоздатність соціальної системи, відсутність протиріч її інтересів із інтересами економічних агентів зовнішнього середовища, відсутність ознак кризового стану соціальної системи. На наше переконання, не варто обмежувати розуміння економічної безпеки виключно “...сукупністю властивостей стану виробничої підсистеми” [15, с. 3], адже економічні процеси не тотожні виробничим.

Висновки. Узагальнення теоретичних досліджень у царині теорії соціальних систем дозволяє констатувати, що за походженням такі системи є наслідком мисленнєвої діяльності; мають енергофункціональну природу, здатні до самовідтворення; еволюціонують, наштотуючись на різного роду загрози. Сутність категорії “економічна безпека соціальних систем” розкривається нами засобами розмежування семи підходів:

- 1) системного (стан об'єкта з точки зору стійкості та рівноваги в умовах непередбачуваних дій і складнопрогнозованих факторів);
- 2) ієрархічного (ієрархічність системи: сумікро-, мікро-, мезо-, макро-, мегарівень);
- 3) процесного (процедура забезпечення стійкого розвитку);
- 4) ресурсного (безпечне використання ресурсів/потенціалу);
- 5) стратегічного (тривала у перспективі захищеність від внутрішніх та зовнішніх загроз);
- 6) ринкового (забезпечення конкурентоспроможності на ринку);
- 7) безпекологічного (поліструктурна наука).

Перспективи подальших досліджень обраної тематики вбачаються в обґрунтуванні комплексу чинників впливу на економічну безпеку соціальних систем, параметричному оцінюванні цього впливу, пошуку шляхів удосконалення системи ризик-менеджменту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Луман Н. Понятие общества. Почему необходима «системная теория»? [Електронний ресурс] / Н. Луман; [пер. с нем. Н. А. Головина] // Проблемы теоретической социологии. – Вып. 1. – СПб. : Петрополис, 1994. – Режим доступа: <http://www.soc.ru/luhmann1.htm>.
2. Козленко В. М. “Комунікативна модель” суспільства Ніклауса Лумана як методологія дослідження релігії / В. М. Козленко // Вісник Черкаського університету. – 2015. – № 11 (344). – С. 37-42. – (Серія “Філософія”).
3. Самоорганизация: психо- и социогенез / [под ред. В. Н. Келасьева]. – СПб. : Издательство Санкт-Петербургского ун-та, 1996. – 200 с.
4. Сетров М. И. Информационные процессы в биологических системах / М. И. Сетров. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1975. – 155 с.
5. Sorokin P. Society, Culture and Personality / P. A. Sorokin – N. – J. – I. : 1947. – 367 h.
6. Аутопоезис соціальних систем : монографія / [за науковою ред. В. П. Беха.] – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 746 с.
7. Плотинский Ю. М. Модели социальных процессов : учеб. пособие / Ю. М. Плотинский. – М. : Логос, 2001. – 296 с.
8. Барановський О. І. Філософія безпеки : монографія : у 2 т. / О. І. Барановський. – К. : УБС НБУ, 2014. – Т. 1 : Основи економічної і фінансової безпеки економічних агентів. – 831 с.
9. Овчаренко Є. І. Система економічної безпеки підприємства: формування та цілепокладання : монографія / Є. І. Овчаренко. – Лисичанськ : “ПромЕнерго”, 2015. – 483 с.
10. Серіков Я. О. Безпека життєдіяльності – секьюритологія : [підруч. для студ. вищих навч. закл.] / Я. О. Серіков, Л. Ф. Коженевські; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х. : ХНАМГ, 2010. – 381 с.
11. Рач В. А. Сучасний погляд на систему економічної безпеки “держава-регіон-підприємство” як

цілісного об'єкту безпекології / В. А. Рач // Управління проектами та розвиток виробництва : зб. наук. праць. – Луганськ : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2012. – № 4(44). – С. 151-156.

12. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О. С. Власюк; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2008. – 48 с.

13. Кірієнко А. В. Механізм досягнення і підтримки економічної безпеки підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.01 “Економіка підприємства і організація виробництва” / Київський нац. екон. ун-т / А. В. Кірієнко. – К., 2000. – 19 с.

14. Сак Т. В. Економічна безпека України: поняття, структура, основні тенденції / Т. В. Сак // Інноваційна економіка. – 2013. – № 6. – С. 336-340.

15. Тамбовцев В. Л. Экономическая безопасность хозяйственных систем: структура, проблемы / В. Л. Тамбовцев // Вестник МГУ. – 1995. – № 3. – С. 3. – (Серия “Экономика”).

REFERENCES

1. Luman, N. (1994), *Ponjatje obshhestva. Pochemu neobhodima “sistemnaja teorija”?* [The concept of society. Why “systems theory”?], [Online], vol. 1, available at: <http://www.soc.pu.ru/luhmann1.htm>. (Accessed 14 Sep 2015).

2. Kozlenko, V. M. (2015), “Communicative model” of society by Niklas Luhmann as the methodology of the study of religion”, *Visnyk Cherkaskoho universytetu*, vol. 11, pp. 37-42.

3. Kelaseva, V. N. (1996), *Samoorganizacija: psiho- i sociogenez* [Self-organization: psycho - and sociogenesis], Publishing house S.-Petersburg Univ, S.-Petersburg, Russia.

4. Cetrov, M. I. (1975), *Informacionnye processy v biologicheskikh sistemah* [Information processes in biological systems], Nauka, Leningrad. – DEP, Leningrad, Russia.

5. Sorokin, P. (1947), *Society, Culture and Personality*, USA.

6. Bekha, V. P. (2010), *Autopoezys sotsialnykh system* [Autopoietic social systems], Publishing of NPU M. P. Drahomanov, Kyiv, Ukraine.

7. Plotinsky, Y. M. (2001), *Modeli socialnykh processov* [Models of social processes], Logos, Moskva, Russia.

8. Baranovsky, A. I. (2014), *Filosofia bezpeky* [The Philosophy of security], Vol. 1 : the foundations of economic and financial security of economic agents, UB NBU, Kyiv, Ukraine.

9. Ovcharenko, Is. I. (2015) *Systema ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva: formuvannia ta tsilepokladannia* [The System of enterprise economic security: formation and goal setting], Promenergo, Lysychansk, Ukraine.

10. Serikov, J. A. and Korzeniowski, L. F. (2010) *Bezpeka zhyttiedial'nosti – sekiurytolohiia* [Safety – securitology], NAT. Acad. mountains. households Islands, Kharkiv, Ukraine.

11. Ruch, W. A. (2012), “Modern view of the system of economic security “state-region-enterprise” as a whole object basecolor” , *Upravlinnia proektamy ta rozvytok vyrobnytstva*, vol. 4, pp. 151-156.

12. Vlasyuk, A. S. (2008), *Teoriia i praktyka ekonomichnoi bezpeky v systemi nauky pro ekonomiku* [Theory and practice of economic security in the system of science of Economics], NAT. inst. of problems. Intern. safety Council NAT. security and defense of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

13. Kirienko, A. V. (2008), *Mekhanizm dosiahnennia i pidtrymky ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva* [Mechanism for achieving and maintaining economic security of the enterprise], Kyiv NAT. Econ. University, Kyiv, Ukraine.

14. Sak, T. V. (2013), “The Economic security of Ukraine: the concept, structure, key trends”, *Innovative economy*, vol. 6, pp. 336-340.

15. Tambovtsev, V. L. (1995), “Economic security economic systems: structure, problems”, *Bulletin of Moscow state University*, vol. 3, pp. 3-4.